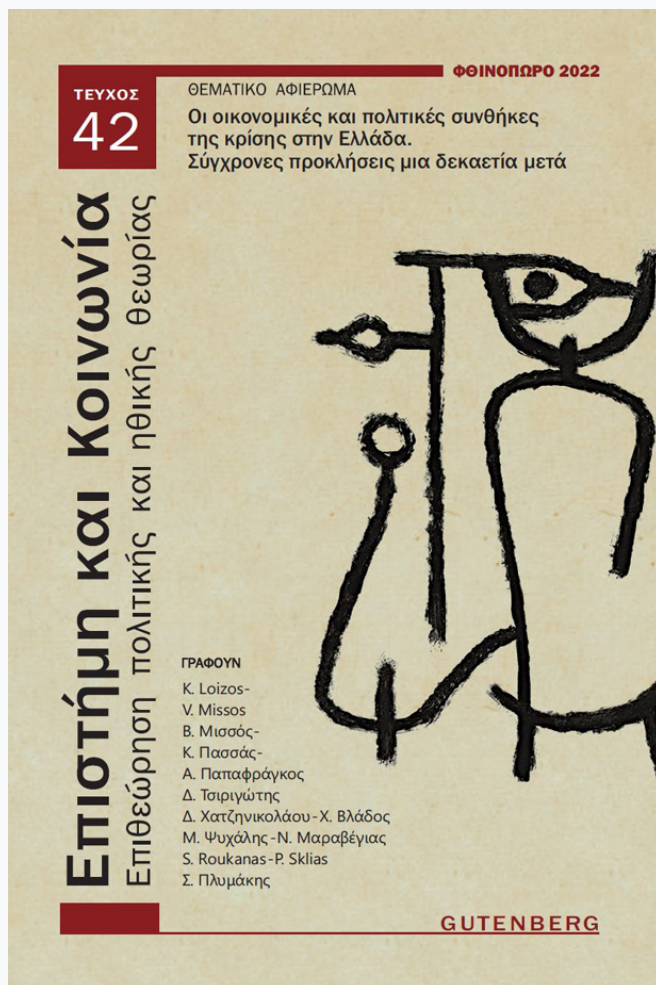

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 42 (2022)

Οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της κρίσης στην Ελλάδα. Σύγχρονες προκλήσεις μια δεκαετία μετά

Κατευθύνσεις της εξελικτικής οικονομικής θεωρίας και η προσέγγιση Stra.Tech.Man: Πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη

Dimos Chatzinikolaou, Charis Vlados

Copyright © 2022, Dimos Chatzinikolaou, Charis Vlados

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Chatzinikolaou, D., & Vlados, C. (2022). Κατευθύνσεις της εξελικτικής οικονομικής θεωρίας και η προσέγγιση Stra.Tech.Man: Πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 42, 119–154. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/29468>

Δημοσθένης Χατζηνικολάου*
Χάρης Βλάδος**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
STRA.TECH.MAN

ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ

Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να εξετάσει και να συνοψίσει σε θεωρητικούς όρους κάποιες από τις θεμελιώδεις συνεισφορές της εξελικτικής οικονομικής σκέψης. Εκκινεί παρουσιάζοντας ορισμένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά των κυριότερων θεωρητικών οικογενειών της εξελικτικής οικονομικής, από την εποχή της θεμελίωσής της έως και σήμερα, προσδιορίζοντας τα εννοιολογικά προαπαιτούμενα προκειμένου μια ανάλυση να μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο και στη μεθοδολογία της. Στη συνέχεια η παρουσίαση εστιάζει σε σχετικές πρόσφατες αναλυτικές συνεισφορές και στην εξελικτική θεωρία της επιχείρησης. Τέλος, παρουσιάζει την προ-

---

* Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης <dimchatz@econ.duth.gr>

** Μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Βοηθητικό Διδακτικό Προσωπικό στη Σχολή Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Διοίκηση Επιχειρήσεων και Οργανισμών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο <cvlados@econ.duth.gr>

σέγγιση Stra.Tech.Man, η οποία επιχειρεί να συνθέσει αναλυτικά τις σφαίρες της επιχειρηματικής στρατηγικής, της τεχνολογίας και του μάνατζμεντ, ώστε να ερμηνεύσει μέσα από μία εξελικτική οπτική τα φαινόμενα της προσαρμογής και της καινοτομίας των σύγχρονων οργανισμών. Σε αυτό το πλαίσιο, η προσέγγιση Stra.Tech.Man προτείνεται ως μία εναλλακτική βάση για την ανατοποθέτηση των ερωτημάτων της επιχειρηματικής δυναμικής διαμέσου μίας εξελικτικής θεώρησης. Συγκεκριμένα, σε αυτή την εργασία παρατίθενται ορισμένα κεντρικά πορίσματα πρόσφατων μελετών που υλοποιήθηκαν στη λιγότερο αναπτυγμένη ελληνική περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, αποδεικνύοντας ότι αυτή η εξελικτική προσέγγιση διαθέτει αναλυτική αξία και ερμηνευτική χρησιμότητα.

1. Εισαγωγή

Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ αποτελεί ένα από τα ετερόδοξα ρεύματα της οικονομικής επιστήμης. Με έναν όσο το δυνατόν πιο συνοπτικό ορισμό, η εξελικτική οικονομική αντιμετωπίζει την οικονομία ως ένα σύστημα σε διαρκή κίνηση, οδηγούμενο από τις δυνάμεις της αλλαγής, της καινοτομίας και της προσαρμοστικότητας. Η επιστημονική μελέτη των φαινομένων της εξέλιξης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο έργο του Δαρβίνου για την καταγωγή των ειδών που δημοσιεύθηκε το 1859 (Darwin 1859). Στην επιστήμη της βιολογίας, η εξέλιξη υποδηλώνει τη μεταλλαγή ενός ζωντανού οικοσυστήματος μέσα στην πάροδο του χρόνου διαμέσου της δημιουργίας και της διάχυσης της οργανικής αλλαγής. Μόλις συμβεί μία νέα γενετική παραλλαγή σε έναν ή περισσότερους οργανισμούς, τότε το περιβάλλον τους είναι αυτό που καθορίζει την επιτυχή αφομοίωση ή αποτυχία του παρατηρούμενου οργανικού μετασχηματισμού τους.

Όσον αφορά την εξελικτική οικονομική, αυτή μελετά τις διαδικασίες που μετασχηματίζουν την οικονομία στα δομικά θεμέλιά της, διερευνώντας παράλληλα τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ επιχειρήσεων και κλάδων, της παραγωγής, του εμπορίου, της απασχόλησης και της ανάπτυξης (Witt 2008). Σε μία εξελικτική

θεώρηση της επιχείρησης οι επιμέρους κοινωνικοοικονομικοί φορείς δράσης έχουν και αρθρώνουν εξατομικευμένες συμπεριφορές, αλλά με τη δράση τους επηρεάζουν τη διαμόρφωση του εξωτερικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο προσπαθούν συνεχώς να προσαρμοστούν. Σύμφωνα τους Nelson & Winter (1982), δύο εκ των θεμελιωτών του συγκεκριμένου ρεύματος της εξελικτικής θεωρίας της επιχείρησης, οι επιχειρήσεις είναι βιολογικοί οργανισμοί που εμφανίζουν και αναπαράγουν συγκεκριμένες 'ρουτίνες'. Φυσικά, η συγκεκριμένη διαπίστωση έχει προεκτάσεις από και προς τη συνολικότερη κριτική που δέχεται η επικρατούσα μηχανιστική αντίληψη της επιχείρησης στο πλαίσιο του νεοκλασικού υποδείγματος.¹ Συγκεκριμένα, η εξελικτική οικονομική υποστηρίζει πως ο νεοκλασικός μεγιστοποιητικός λογισμός είναι ανεπαρκής για να εξηγήσει τις διαφορετικές συμπεριφορές της επιχείρησης που δεν προσανατολίζονται αποκλειστικά στη βέλτιστη χρήση των παραγωγικών συντελεστών της με μία μονοδιάστατη ορθολογικότητα.

Αυτές, επομένως, είναι οι βασικές έννοιες που απασχολούν την εξελικτική οικονομική, δηλαδή η αντιμετώπιση της εξέλιξης ως ένα νοητό σύστημα αρχών που διέπει όλους τους οργανισμούς και την επιχείρηση ως κεντρικό φορέα δράσης που μετασχηματίζει με 'οργανικό' —και όχι 'μηχανιστικό' (Kessler, Nixon, & Nord 2017)— τρόπο τα κοινωνικοοικονομικά συστήματα. Επάνω σε αυτές τις εννοιολογικές αρχές, η μελέτη στοχεύει να επανεξετάσει ορισμένες από τις κεντρικές συνεισφορές στην εξελικτική οικονομική και να αντιπροτείνει νέες θεωρητικές κατευθύνσεις, οι οποίες δείχνουν να εμπλουτίζουν αυτό το γόνημα ετερόδοξο ρεύμα της οικονομικής επιστήμης, εστιάζοντας καταληκτικά στην προσέγγιση Stra.Tech.Man (σύνθεση στρατηγικής-τεχνολογίας-μάνατζμεντ). Το άρθρο θα ακολουθήσει τα εξής μεθοδολογικά βήματα:

---

1. Άλλωστε, σύμφωνα με την προσέγγιση του T. Juhn (1962), και η ίδια η επιστήμη δεν προχωρά μέσα από γραμμική συσσώρευση νέας γνώσης, αλλά διέρχεται περιοδικές επαναστάσεις στις οποίες αλλάζει το συνολικότερο οικοδόμημα των υποκείμενων υποθέσεων (το 'παράδειγμα').

- I. Προκειμένου να δώσει την ευκαιρία στον αναγνώστη να διακρίνει τις βασικές αρχές της εξελικτικής οικονομικής, η επόμενη δεύτερη ενότητα εκκινεί από τα έργα των Veblen, Marshall και Schumpeter, περιγράφοντας στη συνέχεια τις επιμέρους ‘θεωρητικές οικογένειες’ των εξελικτικών οικονομικών.
- II. Η τρίτη ενότητα διαπιστώνει κρίσιμους σύγχρονους σταθμούς και νέα πεδία ενδιαφέροντος στην εξελικτική οικονομική θεώρηση.
- III. Η τέταρτη ενότητα αποτυπώνει τον θεωρητικό κορμό της εξελικτικής οικονομικής στις μέρες μας, εστιάζοντας στην εξελικτική θεωρία της επιχείρησης και αξιοποιώντας πρόσφατες συνεισφορές.
- IV. Η πέμπτη ενότητα εισάγει την προσέγγιση Stra.Tech.Man της επιχείρησης, η οποία διαμέσου μιας εξελικτικής οπτικής επιχειρεί να συνθέσει αναλυτικά τις διαστάσεις της στρατηγικής, της τεχνολογίας και του μάνατζμεντ (Vlados 2004).
- V. Η έκτη ενότητα παρουσιάζει τα κεντρικά πορίσματα ορισμένων εμπειρικών μελετών βασισμένων στην προσέγγιση Stra.Tech.Man, με εστίαση σε μία λιγότερο αναπτυγμένη ελληνική περιφέρεια.
- VI. Η έβδομη ενότητα καταλήγει στα βασικά συμπεράσματα του άρθρου και στους περιορισμούς της έρευνας.

2. Τα θεμέλια και οι αναλυτικές προεκτάσεις της εξελικτικής οικονομικής θεωρίας

Η εφαρμογή της εξελικτικής σκέψης στην οικονομική ανάλυση αναδύθηκε για πρώτη φορά κατά τα τέλη του 19ου αιώνα από τον Th. Veblen, καταρχάς, και στα μέσα του 20ού από τον J. Schumpeter κατά δεύτερον, έχοντας σαφώς τις ρίζες της στα έργα των κλασικών οικονομολόγων και στη σχολή της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να πούμε πως οι κλασικοί οικονομολόγοι και κοινωνικοί επιστή-

μονες (μεταξύ αυτών οι Hume, Mandeville, Smith, Ferguson, Malthus, Babbage, Jones) ήταν, κατ' ουσία, και αυτοί εξελικτικοί οικονομολόγοι καθώς μελέτησαν το συνεχώς εξελισσόμενο πολιτισμικό υπόβαθρο των κοινωνιών τους (Δρακόπουλος & Καραγιάννης 2003).

Επιπρόσθετα, κατά τα χρόνια που ακολούθησαν τη δημοσίευση του έργου του Δαρβίνου, αρκετοί οικονομολόγοι (οι διαπρεπέστεροι από τους οποίους είναι οι Veblen, Marshall και Schumpeter) υπογράμμισαν τη συνάφεια της οικονομικής επιστήμης κυρίως με την επιστήμη της βιολογίας και όχι τόσο με την κλασική νευτώνεια φυσική και τη μηχανική. Υπ' αυτήν την έννοια, η σημερινή εξελικτική οικονομική σχηματοποιείται επάνω σε μεθοδολογικούς προσανατολισμούς και επιχειρήματα τα οποία έχουν βαθιές θεωρητικές ρίζες.

Παρότι η νεοκλασική οικονομική έχει, εν πολλοίς, τις συμβατικές 'ρίζες' της στο *Αρχές της Οικονομικής* του Marshall (1890) —ένα βιβλίο που υπήρξε το βασικό οικονομικό εγχειρίδιο εκπαίδευσης για πολλές γενεές οικονομολόγων—, η εξελικτική προσέγγιση έχει και αυτή επηρεαστεί από την πλούσια συνθετική μαρσαλιανή σκέψη. Αρκετοί εξελικτικοί οικονομολόγοι παρουσιάζουν σήμερα μια 'ανορθόδοξη' ερμηνεία του μαρσαλιανού έργου, παραθέτοντας συνήθως ένα διάσημο πλέον απόσπασμα από το *Αρχές της Οικονομικής* στο οποίο ο Marshall σημείωνε με εμβρίθεια πως '*Η Μέκκα της οικονομικής επιστήμης βρίσκεται στην οικονομική βιολογία παρά στην οικονομική μηχανική*'. Επομένως, παρότι ο Marshall αποτέλεσε τον πρόδρομο της μεταγενέστερης 'ορθοδοξίας', η σκέψη του βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην εξελικτική οικονομική απ' ό,τι γίνεται γενικά αποδεκτό (Hodgson 1993).

Σε σχέση με την εξελικτική σκέψη του Veblen, του οικονομολόγου και κοινωνιολόγου που έθεσε τα θεμέλια του θεσμικού ρεύματος σκέψης της οικονομικής επιστήμης στα τέλη του 19ου και στις αρχές 20ου αιώνα, η έννοια του θεσμού ως εξέλιξη του πολιτισμικού υποβάθρου τονίζεται με κυριαρχικό τρόπο (Veblen 1899). Σύμφωνα με τον Veblen (1898), ο οποίος άσκησε ευθεία κριτική στην επικρατούσα θεωρία της τότε οικονομικής ανάλυ-

σης, η εξελικτική οικονομική είναι η θεώρηση της πολιτισμικής ανάπτυξης μέσα από τη σωρευτική αλληλουχία διαφορετικών και εξελισσόμενων οικονομικών θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, έθεσε το ερώτημα γιατί η κυρίαρχη στις μέρες του οικονομική επιστήμη να μην είναι μία εξελικτική επιστήμη, δίνοντας ερμηνείες που επρόκειτο αργότερα να ανοίξουν τους θεσμικούς ορίζοντες της οικονομικής ανάλυσης, προσεγγίζοντας και τους θεσμούς μέσα από το πρίσμα βιολογικών αναλογιών. Για τον Veblen, η οικονομική ζωή του ατόμου είναι μία συνεχής σωρευτική διαδικασία προσαρμογής, η οποία αλλάζει ταυτόχρονα το άτομο και το περιβάλλον γύρω του.

Όπως σημειώνει ο G. Hodgson (1998), ο Veblen υιοθέτησε τη δαρβινική ιδέα της φυσικής επιλογής, εντούτοις δεν αρνήθηκε τον ρόλο της ‘συμπεριφοράς’, υποστηρίζοντας ότι η βάση της στοχευμένης δράσης καθορίζεται από το θεσμικό περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει το σύνολο των δομών που παράγουν και αναπαράγουν την κουλτούρα και τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς. Σε αυτό το σημείο αξίζει να τονιστεί πως η ‘φυσική επιλογή’, η οποία αποτελεί θεμελιώδη έννοια της εξελικτικής βιολογίας, υποστηρίζοντας πως οι οργανισμοί που επιβιώνουν στη φύση είναι περισσότερο προσαρμοστικοί, διαφέρει από τη ‘συμπεριφορά’ υπό την έννοια ότι οι κοινωνικοοικονομικοί ‘οργανισμοί’ δεν προσαρμόζονται μόνο με παθητικό τρόπο, αλλά αποτελούν ενεργούς δρώντες προσαρμογής συνδημιουργώντας αδιάλειπτα το εξωτερικό περιβάλλον τους (Vlados 2019a).

Η θεσμική σχολή σκέψης, η οποία αναδύθηκε στη βάση της συνεισφοράς του Veblen (με σημαντικούς εκπροσώπους τους C. Ayres, J. Commons, W. Mitchell) εγκατέλειψε —δυστυχώς, κατά την εκτίμηση των γραφόντων— σε μεγάλο βαθμό την αναλυτική προσπάθεια του Veblen να συνταιριάζει τη βιολογία με τις κοινωνικές επιστήμες. Η αποσύνδεση της θεσμικής σχολής σκέψης και των εξελικτικών προσεγγίσεων κατά την περίοδο που ακολούθησε οφείλεται κυρίως στο γεγονός πως ο Veblen (όπως και ο Marshall) δεν μπόρεσε να συστηματοποιήσει και να προτείνει ένα ολοκληρωμένο αναλυτικό πλαίσιο, τέτοιο που να

ενσωματώνει συνεκτικά και εύληπτα τις εξελικτικές διαστάσεις που φέρει, πάντοτε, η οικονομική αλλαγή.²

Η θεωρητική ανανέωση της εξελικτικής οικονομικής πριν από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και στη συνέχεια αποδίδεται φυσικά στις σημαντικές συνεισφορές του Schumpeter και των ‘νεο-σουμπετεριανών’ συνεχιστών του. Ο Schumpeter ανέπτυξε μία δυναμική οπτική βασισμένη, εν πολλοίς, στη διαλεκτική του K. Marx και της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, η οποία έδινε έμφαση στην ιστορική ιδιαιτερότητα της οικονομικής εξέλιξης. Το έργο του επηρεάστηκε αναμφίβολα και από την νεοκλασική παράδοση, καθώς υιοθέτησε ορισμένες από τις ιδέες των πρώιμων θεωρητικών της γενικής ισορροπίας, χωρίς όμως αυτό να σταθεί ικανό να περιορίσει την εξελικτική—μικρο-, μεσο- και μακρο-οικονομικής— τάξης οπτική του (Andersen 2009).

Συγκεκριμένα, ο Schumpeter (1939) περιέγραψε την οικονομική εξέλιξη ως μια διαλεκτική διαδικασία συντελούμενη από ασταμάτητες αλλαγές που προκαλούνται από την πολύπλευρη καινοτομική προσπάθεια, προσπαθώντας παράλληλα να διερευνήσει πώς αντιδρούν τα επιμέρους οικονομικά συστήματα σε αυτούς τους διαρκείς μετασχηματισμούς. Υποστηρίζοντας ότι η καπιταλιστική διαδικασία ενέχει έναν άφευκτο μετεξελικτικό χαρακτήρα, ο Schumpeter (1942) υπογράμμισε πως η θεμελιώδης ώθηση που κινεί την καπιταλιστική μηχανή προέρχεται από τα νέα καταναλωτικά αγαθά, τις νέες μεθόδους παραγωγής και μεταφοράς, τις νέες μορφές διαχείρισης και εμπορίας, τις νέες αγορές και τις νέες μορφές βιομηχανικής οργάνωσης που δημιουργούνται από την καπιταλιστική επιχείρηση υπό την καθοδήγηση του ανήσυχου, δημιουργικού και ρηξικέλευθου πνεύματος του καινοτόμου επιχειρηματία.

Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η οικονομική εξέλιξη παρουσιάζεται στην οπτική του ως αυθόρμητη και ασυνεχής, χαρακτηριζόμενη από διαταραχές της ισορροπίας. Η καινοτομία, η μίμηση και ο ανταγωνισμός στη βάση της νέας τεχνολογίας οδηγούν στον

---

2. Για ορισμένες νεότερες θεσμικές προσεγγίσεις, βλ. Hazakis (2010, 2011, 2014), Vlado & Chatzinikolaou (2020a).

ποιοτικό μετασχηματισμό και στη ‘δημιουργική καταστροφή’, όπου παλαιά μέσα παραγωγής αλλά και οι κοινωνικές διευθετήσεις που τα παράγαγαν και τα ‘φιλοξένησαν’ οδηγούνται προοδευτικά στην παρακμή, στην καταστροφή και στην απόσυρση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, μία διαλεκτικού και ανελκτικού χαρακτήρα εξέλιξη στην οικονομία είναι αναπόφευκτη, καθώς η ίδια η ευημερία κάθε ανοδικού κύματος καλλιεργεί στο εσωτερικό της τους όρους του μελλοντικού κορεσμού και του επαναπροσδιορισμού της.

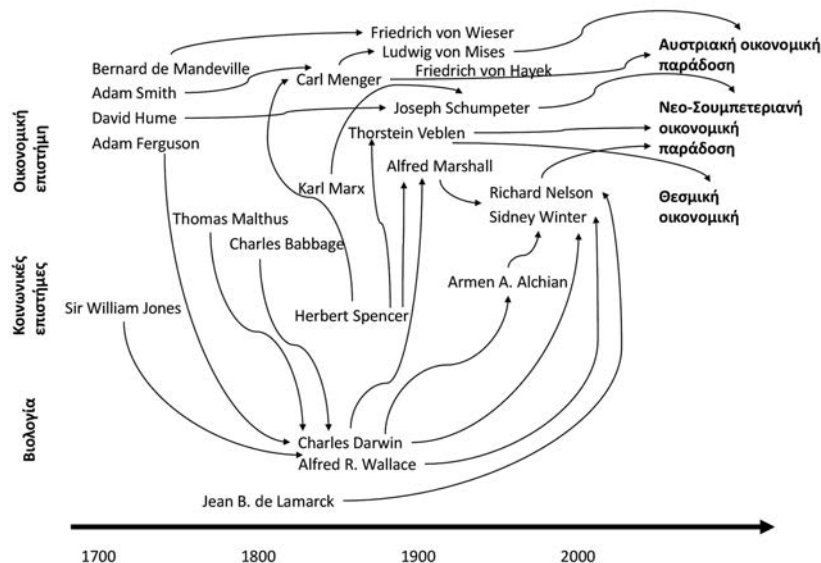
Στη σκέψη του Schumpeter η χρησιμότητα του ‘βιολογικού υποδείγματος’ ερμηνείας των οικονομικών φαινομένων δεν είναι ρητή. Υπήρξε εγκρατής σε σχέση με την επίκληση της σκέψης του Δαρβίνου στα οικονομικά φαινόμενα και σε άλλους βιολογικούς μηχανισμούς διαφοροποίησης, κληρονομικότητας ή φυσικής επιλογής. Όπως αναφέρει στο τελευταίο και ανολοκλήρωτο *magnus opus* με τις περισσότερες από χίλιες σελίδες του για τη *Θεωρία της οικονομικής ανάλυσης*, ο όρος ‘βιολογική κοινωνιολογία’ απλώς δεν υπάρχει, δεν ευσταθεί (Schumpeter 1954). Ο Schumpeter ήταν επίσης αντίθετος στην οπτική του Veblen για την προοπτική μελέτης των οικονομικών μέσα από μία δαρβινική προσέγγιση, υποστηρίζοντας πως η ανάλυσή του περιοριζόταν στο φάσμα της οικονομικής κοινωνιολογίας. Παρόμοια πεποίθηση για τον ρόλο του Veblen φαίνεται πως είχαν και οι θεμελιωτές της σύγχρονης εξελικτικής οικονομικής, Nelson & Winter (1982), καθώς στο *Εξελικτική θεωρία της οικονομικής αλλαγής* δεν παρέπεμψαν σε κανένα σημείο στο έργο του. Μεταγενέστερα, ωστόσο, συγγραφείς του ρεύματος του Hodgson (1994) το αναγνωρίζουν ως θεμελιώδες στην ανάπτυξη της εξελικτικής οικονομικής.

Παράλληλα, η σύγχρονη εξελικτική οικονομική έχει τις ρίζες της και διακλαδώνεται σε ένα ακόμη σημαντικό ρεύμα σκέψης: στη Σχολή των Αυστριακών. Η συγκεκριμένη παράδοση εκκινεί από τον C. Menger (1871), ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία σχηματισμού του θεσμού του χρήματος κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, υποστηρίζοντας πως η προέλευσή του είναι φυσική και όχι μία εφεύρεση του κράτους. Δύο από τους διαπρεπέστερους

συνεχιστές του Menger, οι F. Hayek και Von Mises, ανέπτυξαν περαιτέρω αυτή τη θεωρία ενσωματώνοντας εξελικτικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Hayek (1988) η δημιουργία των θεσμών προέρχεται πρωτίστως από την ανθρώπινη δράση παρά τον ανθρώπινο σχεδιασμό, υποδηλώνοντας τη διαρκή ύπαρξη μίας ‘αυθόρμητης’ και μη κεντρικά ελεγχόμενης δημιουργίας των θεσμών. Από την οπτική του Mises (1949), σε τελική ανάλυση μονάχα η ανθρώπινη δράση διαμορφώνει την οικονομία της αγοράς μέσα από τον καταμερισμό της εργασίας σε μία μακρά εξελικτική διαδικασία.

Συνοψίζοντας, η εξελικτική οικονομική αναπτύσσεται σήμερα στον θεωρητικό ορίζοντα τριών οικογενειών σκέψης, η κάθε μία με σχετικά διακριτές ρίζες και προεκτάσεις, οι οποίες συνεξελίσσονται μέσα στον χρόνο: στη θεσμική οικονομική, στη νεο-σουμπετεριανή οικονομική και στην αυστριακή οικονομική σχολή σκέψης (Γράφημα 1). Και οι τρεις καταλήγουν με σαφή-

Γράφημα 1: Διαγραμματική απεικόνιση των θεωρητικών θεμελίων της εξελικτικής οικονομικής και αμοιβαίες επιδράσεις

Πηγή: Προσαρμοσμένο από Kwasnicki (1999).

νεια στο ότι η αναζήτηση οποιασδήποτε στατικής ισορροπίας στα κοινωνικοοικονομικά συστήματα είναι σε θεωρητικούς όρους άστοχη και μυωπική. Στο βάθος, η εξελικτική οικονομική διαφέρει κάθετα από τη συμβατική οικονομική ανάλυση στον βαθμό που μελετά τη δυναμική της συνεχόμενης αλλαγής, κύριος φορέας της οποίας είναι η δράση της καπιταλιστικής επιχείρησης (Chatzinikolaou & Vlados 2019b).

3. Νέα αναδύομενα πεδία ερευνητικού ενδιαφέροντος στην εξελικτική οικονομική σκέψη

Πού βρίσκεται, όμως, σήμερα το επίπεδο ανάπτυξης της εξελικτικής οικονομικής και πώς φαίνεται να καλύπτει η διεθνής βιβλιογραφία τα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα από την οπτική της; Παρακάτω επιχειρείται η εστίαση σε ένα ελλειπτικό αλλά κατά τα φαινόμενα ουσιώδες δείγμα εξελικτικών συνεισφορών στις κοινωνικοοικονομικές επιστήμες, με την παρουσίαση ποικίλων σχετικών οπτικών οι οποίες αναπτύσσονται κατά τα τελευταία περίπου 20 χρόνια. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει, στη χρονική τους διαδοχή, κάποιες από αυτές τις προσεγγίσεις.

Πίνακας 1: Πρόσφατες συνεισφορές στην εξελικτική οικονομική

Συγγραφέας	Τίτλος	Νέα πεδία ερευνητικού ενδιαφέροντος
Boschma & Lambooy (1999)	Εξελικτική οικονομική και οικονομική γεωγραφία	Η εξελικτική σκέψη πρέπει να εφαρμόζεται στην οικονομική γεωγραφία, έχοντας κατά νου ότι οι περιφέρειες είναι χωρικές οντότητες οι οποίες προσδιορίζουν, επιλέγουν ή επηρεάζουν την καινοτομική ικανότητα των επιχειρήσεων. Δεν επηρεάζει μόνο η επιχείρηση με τη δράση της το χωρικό της περίγραμμα, αλλά και ο ίδιος ο χώρος μπορεί να ιδωθεί ως μία ενότητα η οποία αναπαράγεται εξελικτικά.

Martin & Sunley (2007)	<i>Περιπλοκότητα και εξελικτική οικονομική γεωγραφία</i>	Η νέα γνώση αναδύεται σε μικρή κλίμακα σε τοπικά πλαίσια. Οι εξελικτικοί οικονομικοί γεωγράφοι οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τον ρόλο του γεωγραφικού χώρου στη δημιουργία και διάχυση της οικονομικής νεωτερικότητας.
Dopfer & Potts (2008)	<i>Η γενική θεωρία της οικονομικής εξέλιξης</i>	Μία γενική θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης δεν θα πρέπει να περιορίζεται στη μελέτη των μικρο-διαδικασιών ούτε να εξαντλείται αναλυτικά στο αθροιστικό μακρο-επίπεδο, όπως υποστηρίζει η σύγχρονη θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτό που χρειάζεται είναι ένα ολοκληρωμένο 'μίκρο-μέσο-μάκρο-' πλαίσιο, στο οποίο το μικρο-επίπεδο μελετά πώς επιμέρους φορείς δράσης παράγουν, υιοθετούν και διατηρούν νέους κανόνες, το μεσο-επίπεδο μελετά πώς μετασχηματίζονται οι κανόνες, οι κλάδοι και οι θεσμοί, ενώ το μακρο-επίπεδο εξετάζει πώς συντονίζονται οι μεσο-μονάδες στο σύνολο τους μέσα σε μία ιστορική λογική τροχιάς ανάπτυξης.
Safarzyńska & van den Bergh (2010)	<i>Εξελικτικά μοντέλα στην οικονομική: Μία έρευνα των μεθόδων και των δομικών συστατικών</i>	Η ολοκληρωμένη κατανόηση της οικονομίας ως εξελισσόμενου συστήματος απαιτεί την κατασκευή μοντέλων στα οποία οι καταναλωτές και οι παραγωγοί έχουν ισότιμη αξία, σε μία σχέση συνεξέλιξης μεταξύ προσφοράς και ζήτησης.

<p>Araujo & Teixeira (2011)</p>	<p><i>Διαρθρωτική αλλαγή και μακροοικονομικές ικανότητες</i></p>	<p>Υπάρχουν μηχανισμοί οι οποίοι παρεμποδίζουν τη διάχυση της τεχνολογικής προόδου από αναπτυγμένες σε υπανάπτυκτες χώρες. Οι διαρθρωτικές και δυναμικές οικονομικές προσεγγίσεις δίνουν τη δυνατότητα μελέτης του προβλήματος από μία κλαδική οπτική, ενώ η εξελικτική προσέγγιση εστιάζει στις δυναμικές ικανότητες των επιχειρήσεων για την ανάδειξη της περιπλοκότητας των καινοτομικών διαδικασιών. Η διάχυση της τεχνολογικής προόδου οφείλεται στα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου επιχειρησιακού ή κλαδικού περιβάλλοντος, όπως το επίπεδο του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του συνόλου των θεσμών.</p>
<p>Sica (2016)</p>	<p><i>Οικονομικές θεωρίες των οικο-καινοτομιών: Μία σύγκριση μεταξύ των νεοκλασικών και εξελικτικών προσεγγίσεων</i></p>	<p>Οι νεοκλασικές θεωρίες εστιάζουν στην ανάλυση των επαυξητικών οικο-καινοτομιών, ερευνώντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της καινοτομίας, όπως αποτελεσματικότητα, πρόληψη ή περιβαλλοντικές ρυθμίσεις. Σε αντίθεση, η ανάλυση της οικο-καινοτομίας στη δυναμική και πολυδιάστατη φύση της, μέσα από την εξελικτική προσέγγιση, αντιλαμβάνεται το φαινόμενο ως συσχετιζόμενο με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ τεχνικών, κοινωνικών και οικονομικών στοιχείων.</p>

<p>Heinrich (2016)</p>	<p><i>Προσεγγίσεις της οικονομικής επί τη βάσει της εξέλιξης και εξελικτική απώλεια της πληροφορίας</i></p>	<p>Υπάρχουν ουσιώδεις διαφορές μεταξύ της εξελικτικής βιολογίας και της εξέλιξης των θεσμών, των επιχειρήσεων και των στρατηγικών στην οικονομική επιστήμη. Στην οικονομική εξέλιξη δεν υπάρχει γενετική κωδικοποίηση (DNA και RNA) ή σεξουαλική αναπαραγωγή, καθώς οι εμπλεκόμενοι φορείς μπορούν να επεμβαίνουν συνειδητά και σκόπιμα. Εντούτοις, εκτεταμένα φαινόμενα μετάλλαξης που εντοπίζονται σε κοινωνικοοικονομικούς οργανισμούς οδηγούν περιοδικά στον αποκλεισμό των πιο ικανών και προσαρμοστικών. Η προστασία των μικρών επιχειρήσεων, μέσω της διατήρησης της γνώσης τους, θα μπορούσε να συμβάλει στη σταθερότητα και να περιορίσει αυτές τις τυχαίες διαφοροποιήσεις.</p>
<p>Heinrich (2017)</p>	<p><i>Οι στενές και ευρείες προσεγγίσεις στην εξελικτική μοντελοποίηση της οικονομικής επιστήμης</i></p>	<p>Ορισμένα μοντέλα στην εξελικτική οικονομική βασίζονται σε μεταφορές από τη γενετική εξέλιξη, υποθέτοντας πως υφίσταται ένας πληθυσμός επιχειρήσεων με συγκεκριμένες ρουτίνες, τεχνολογίες και στρατηγικές, όπου επιδρούν οι δυνάμεις της δημιουργίας διαφοροποίησης και επιλογής. Αυτή η στενή και 'μυωπική' εννοιολόγηση θα μπορούσε να εμπλουτιστεί με τις ευρύτερες έννοιες της εξελικτικής βιολογίας και της προσαρμοστικότητας των οργανισμών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κοινωνίες και οι θεσμοί μπορούν να γίνουν επίσης αντιληπτοί ως εξελικτικές οντότητες.</p>

Potts (2017)	<p><i>Οι θεσμοί κρατούν τα χαλινάρια της κατανάλωσης: Μία εξελικτική οικονομική προσέγγιση για το μέλλον της κατανάλωσης</i></p>	<p>Ο Keynes δεν ανέπτυξε μια ενδογενή ερμηνεία της καινοτομίας ή του οικονομικού μετασχηματισμού όπως, για παράδειγμα, έκανε ο Schumpeter. Εάν είχε αναπτύξει μια τέτοια θεωρία, τότε θα είχε εστιάσει περισσότερο στον ρόλο των θεσμών να επανεφευρίσκουν συνεχώς το οικονομικό σύστημα, δημιουργώντας νέες ευκαιρίες για επιχειρηματικότητα και για παραγωγή σε ευρείς όρους.</p>
Monasterolo, Roventini, & Foxon (2019)	<p><i>Η αβεβαιότητα των πολιτικών του κλίματος και η επίδραση αυτών στην οικονομική επιστήμη και στη χρηματοοικονομική: Μία προσέγγιση με βάση την εξελικτική οικονομική</i></p>	<p>Οι προσεγγίσεις που εδράζονται στην εξελικτική οικονομική θα μπορούσαν να ενισχύσουν τα υπάρχοντα παραδοσιακά οικονομικά και χρηματοοικονομικά μοντέλα διαχείρισης του κινδύνου, μέσα από την ανάλυση της μικρο- και μακρο-επιπέδου συμπεριφοράς των συστημάτων, τα οποία χαρακτηρίζονται από μη γραμμικότητα και χρονική εξάρτηση.</p>

Επιχειρώντας να διαπιστώσουμε την ανάπτυξη της εξελικτικής οικονομικής ανάλυσης μέσα από αυτές τις ενδεικτικές συνεισφορές από το πρόσφατο παρελθόν, μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες περισσότερο προωθημένες διαστάσεις:

- Εντοπίζεται, για παράδειγμα, ένα κάλεσμα προς μία εξελικτική οπτική της οικονομικής γεωγραφίας, όπου αναπαράγεται εξελικτικά και ο χώρος – όχι μόνο οι επιχειρήσεις (Boschma & Lambooy 1999, Martin & Sunley 2007).
- Η εξελικτική οικονομική φαίνεται πως προσπαθεί να διακρίνει την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη ως έναν συνδυασμό του μικρο-επιπέδου της επιχείρησης, του μεσο-επιπέδου των θεσμών και του αθροιστικού μακρο-επιπέδου συντονισμού των προηγούμενων (Dopfer & Potts 2008).

- Ταυτόχρονα, η μεταφορά αναλογιών από την εξελικτική βιολογία στην οικονομία φαίνεται να αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς για τα εξελικτικά οικονομικά (Heinrich 2016, 2017). Οι επιχειρήσεις και οι άλλοι κοινωνικοοικονομικοί φορείς δράσης, παρόλο που δεν εκδηλώνουν βιολογικές γενετικές παραλλαγές, είναι βιολογικοί οργανισμοί ικανοί για σκόπιμες παρεμβάσεις. Υπ' αυτή την έννοια, η εξελικτική θεωρία της επιχείρησης απορρίπτει σε μεγάλο βαθμό την νεοκλασική παράδοση (Monasterolo, Roventini, & Foxon 2019), εστιάζοντας στην πολυπλοκότητα των φαινομένων που προκαλούν την καινοτομία στην επιχείρηση (Araujo & Teixeira 2011, Potts 2017, Safarzyńska & van den Bergh 2010, Sica 2016).

Οι τελευταίες διαπιστώσεις ως προς την απόρριψη της νεοκλασικής μεγιστοποίησης και προς μία στρατηγική συμπεριφορά των επιχειρήσεων αποτελούν, σε μεγάλο βαθμό, τις θεωρητικές ρίζες της εξελικτικής θεωρίας της επιχείρησης. Η επόμενη ενότητα παρουσιάζει το θεωρητικό υπόβαθρο της προσέγγισης και πρόσφατες συνεισφορές σε αυτή.

4. Η εξελικτική θεωρία της επιχείρησης

Μία από τις σημαντικές συνεισφορές προς τη δόμηση της εξελικτικής θεωρίας της επιχείρησης υπήρξε εκείνη της Penrose (1952), η οποία ήταν η πρώτη που συνέδεσε συστηματικά τον ρόλο του μάνατζμεντ με την ανάπτυξη, τη δομή και τη φύση των επιχειρήσεων. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Williamson (1976) συνεισέφερε μεταγενέστερα στη δόμηση του επιχειρηματικού σκοπού, της οργανωσιακής διάρθρωσης και σχετιζόμενων θεμάτων που άπτονται της πολιτικής. Αυτή η γραμμή σκέψης, που αναδύθηκε κυρίως από το Harvard Business School, διερεύνησε την έννοια της επιχειρησιακής στρατηγικής και τη σχέση της με την οργάνωση της επιχείρησης, με κύριους εκπροσώπους τον A. Chandler (1962) και εν συνεχεία τη R.M. Kanter (1983).

Με αυτές τις επιδράσεις, αλλά κυρίως από μία νεο-σουμπετεριανή οπτική, οι Nelson & Winter (1982) έρχονται να υποστηρίξουν πως η ορθόδοξη νεοκλασική προσέγγιση δεν είναι σε θέση να μελετήσει τον αβέβαιο και περίπλοκο χαρακτήρα των διαδικασιών της οικονομικής πραγματικότητας. Ο γνώριμος στην οικονομική ανάλυση μεγιστοποιητικός λογισμός, της μίας και μόνης 'ορθολογικότητας', που εξισώνει με στατικό και απλουστευτικό τρόπο τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων, είναι ανεπαρκής. Αντιθέτως, στην πραγματικότητα οι επιχειρήσεις στην εξελικτική τους ερμηνεία εκφράζουν για κάποια δεδομένη χρονική στιγμή συγκεκριμένες ικανότητες και κανόνες αποφάσεων. Αυτές οι 'ρουτίνες' αποτελούν τρόπους με τους οποίους τα μέλη ενός κοινωνικοοικονομικού οργανισμού αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αλλά και σε σχέση με το περιβάλλον τους. Με μία βιολογική αναλογία, αυτές οι ρουτίνες αποτελούν ό,τι και τα 'γενετικά κληρονομούμενα' χαρακτηριστικά στην εξελικτική θεώρηση της βιολογίας. Αυτές οι διαπιστώσεις τους αποτελούν σε μεγάλο βαθμό το θεωρητικό υπόβαθρο από το οποίο αναδύεται η εξελικτική θεωρία της επιχείρησης, ως προϊόν βιολογικού τύπου αντίρρησης σε σχέση το σώμα γνώσης της συμβατικής κλασικής και νεοκλασικής οικονομίας.

Συνολικά, σύμφωνα με όσα έχουν αναλυθεί έως τώρα σε αυτή τη μελέτη, για να μπορεί να θεωρηθεί μια οποιαδήποτε ανάλυση ως εμπίπτουσα στην οπτική της εξελικτικής οικονομικής θεώρησης, φαίνεται πως πρέπει να συντρέχουν, να ακολουθούνται και να εφαρμόζονται τουλάχιστον οι εξής μεθοδολογικές συνθήκες και κατευθύνσεις, είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό:

- I. Να υπάρχει ρητή αναλυτική σύνδεση της καινοτομίας και του καινοτόμου επιχειρηματία με τη συνολικότερη διαδικασία της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης.
- II. Να υπάρχει μία σαφής μεθοδολογική προσέγγιση, όπου απορρίπτονται οι μηχανιστικές ερμηνείες της επιχείρησης ως 'μαύρου κουτιού' και ως απλού 'μονολιθικού' μεγιστοποιητή κέρδους. Σε αντίθεση, η επιχείρηση πρέπει να προσεγγίζεται περισσότερο με βάση το βιολογικό μοντέλο μελέτης ενός κοινωνικοοικονομικού οργανισμού, ο οποίος στην πράξη

χαρακτηρίζεται από μετεξελισσόμενες στον χρόνο ρουτίνες και οργανωσιακές ικανότητες.

- III. Να μην αποκόπτεται το ζήτημα της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης από την οπτική των θεσμών και του ιδιαίτερου χωρο-χρονικού πλαισίου που φιλοξενεί τη δράση των ανθρώπων. Υπ' αυτήν την έννοια, ο θεσμός πρέπει να γίνεται και αυτός αντιληπτός ως μία εξελισσόμενη οντότητα η οποία μπορεί να περιγραφεί με βιολογικές αναλογίες.

Αξιοποιώντας αυτές τις τρεις αναλυτικές συνθήκες ως φίλτρο, μπορούμε να διερευνήσουμε κάποιες από τις πρόσφατες τάσεις στη μελέτη της εξελικτικής θεωρίας της επιχείρησης, μέσα από μια γενική επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει πρόσφατες συνεισφορές στην εξελικτική οικονομική.

Πίνακας 2: Πρόσφατες θεωρητικές συνεισφορές στην εξελικτική οικονομική

Συγγραφέας	Τίτλος	Κύρια σημεία εστίασης	Συνεισφορές στην εξελικτική θεωρία της επιχείρησης
Nooteboom (2008)	Υπό ποία έννοια εξελίσσονται οι επιχειρήσεις;	Με την εξελικτική οικονομική μελετάται τόσο ο ρόλος των φορέων δράσης με βάση τις προτιμήσεις τους, όσο και οι δομές των αγορών και των θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, η εξελικτική θεωρία της επιχείρησης πρέπει να επικεντρώνεται στη δυναμική και στην ανάπτυξη της πολυπλοκότητας αντί στον ορθολογικό σχεδιασμό και στις αποφάσεις.	Οι επιχειρήσεις εξελίσσονται μέσα σε ένα θεσμικό και αγοραίο περιβάλλον επιλογής, αναπτύσσοντας και μεταφέροντας έναν αριθμό επιτυχημένων ικανοτήτων.

Coad (2010)	<i>Μία αντιπαραβολή μεταξύ των νεοκλασικών και εξελικτικών θεωριών των χρηματοοικονομικών περιορισμών: Κριτική και προοπτικές</i>	Η νεοκλασική προσέγγιση της επιχείρησης ως μεγιστοποιητή κέρδους είναι σχετικά ανεπαρκής, καθώς οι επιχειρήσεις είναι ανομοιογενείς στο εσωτερικό τους.	Παρότι δεν χρησιμοποιεί αναπτυγμένα μαθηματικά εργαλεία και μοντελοποίηση, η εξελικτική οικονομική έχει επιλέξει να μη θυσιάσει στα πρότυπα της νεοκλασικής παράδοσης τον ρεαλισμό για τη μαθηματική ευπείθεια.
Rahmeyer (2010)	<i>Μία νεο-δαρβινική θεμελίωση της εξελικτικής οικονομικής: Με μία εφαρμογή στη θεωρία της επιχείρησης</i>	Η εξελικτική οικονομική έχει νεο-δαρβινικά θεμέλια, υπό την έννοια ότι αναλύει διαδικασίες διαφοροποίησης ανάμεσα σε ανομοιογενή άτομα και οργανισμούς.	Η περιορισμένη ορθολογικότητα, η έρευνα και η εκμετάλλευση της γνώσης των επιχειρήσεων είναι σημαντικές για τη μελέτη της κοινωνικοοικονομικής αλλαγής, διαστάσεις που έρχονται σε αντίθεση με το κυρίαρχο νεοκλασικό υπόδειγμα, το οποίο προσανατολίζεται στη βελτιστοποίηση.
Stoelhorst (2010)	<i>Η επιχείρηση ως μία δαρβινική μηχανή: Πώς ο γενικευμένος δαρβινισμός μπορεί να οδηγήσει σε εμφάνιση της εξελικτικής θεωρίας της οικονομικής μεγέθυνσης</i>	Η δαρβίνεια λογική συνεισφέρει στην εξελικτική οικονομική.	Η επιχείρηση είναι ένας δαρβινικός μηχανισμός, στον οποίο η εξατομικευμένη συμπεριφορά οδηγεί σε διαφοροποίηση και ανάπτυξη επιμέρους οργανωσιακών ικανοτήτων.

Sirghi (2014)	<i>Εξελικτική θεωρία και ανταγωνισμός της αγοράς</i>	Η προβληματική της μικροοικονομικής δεν μελετά πλέον τη λειτουργία των αγορών, αλλά τους τρόπους με τους οποίους μπορούν οι επιχειρήσεις να συντονίζουν τις αποφάσεις τους με βάση δυναμικές αλληλεπιδράσεις σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από επικινδυνότητα και αβεβαιότητα.	Η εξελικτική θεώρηση μελετά τις δομικές αλλαγές των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων, οι οποίες προκαλούνται από τις συμπεριφορές και στρατηγικές των οικονομικών φορέων δράσης.
Jaeckel (2015)	<i>Εντός της καπιταλιστικής επιχείρησης: Μία εξελικτική θεωρία της σχέσης εντολέα-εντολοδόχου</i>	Το ανταγωνιστικό και χαοτικό περιβάλλον είναι εκείνο που κατευθύνει τη δράση της επιχείρησης και όχι το κέρδος.	Η επιχείρηση δεν μπορεί να συνδεθεί με μία τεχνικά προσδιοριζόμενη και αυτόματη διαδικασία που απλώς μετασχηματίζει εισροές σε εκροές. Η επιχείρηση είναι ένα περίπλοκο σύστημα το οποίο χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη αλληλεπίδραση τεχνολογικών και κοινωνικών σχέσεων.
Etemad (2017)	<i>Προς μία αναδυόμενη εξελικτική θεωρία του κύκλου ζωής των διεθνοποιημένων επιχειρήσεων: Από γεννημένες παγκόσμιες σε επιχειρήσεις δίχως σύνορα;</i>	Μία θεωρία που να ερμηνεύει την εξελικτική τροχιά ή κύκλο ζωής μίας διεθνοποιημένης επιχείρησης μπορεί να είναι χρήσιμη.	Αυτή μπορεί να παρέχει, εκ των προτέρων, πληροφορίες για το χρονικό ή ηλικιακό στάδιο του κύκλου ζωής, δίνοντας πληροφορίες για το πώς επιτυγχάνεται συγκριτικά η γνώση στις επιχειρήσεις.

Coad (2018)	<i>Ηλικία της επιχείρησης: Μία έρευνα</i>	Η διερεύνηση των σταδίων γήρανσης της επιχείρησης έχει εξηγητικό ενδιαφέρον, παρότι αυτή η διαδικασία δεν παρουσιάζει τις ίδιες κανονικότητες που παρατηρούνται στην ανθρώπινη γήρανση.	Φαίνεται πως υπάρχουν δύο ή τρία στάδια στη γήρανση των επιχειρήσεων. Η πρώτη περίοδος αντιστοιχεί σε μια έκρηξη δραστηριότητας, όπου οι επιχειρήσεις αγωνίζονται να επιβιώσουν την πρώτη νεότητά τους. Στο δεύτερο στάδιο οι επιχειρήσεις αποκτούν ρουτίνες, κάνοντας σταδιακές αλλαγές. Στο δυνητικό τρίτο στάδιο, οι ρουτίνες των επιχειρήσεων γίνονται τόσο άκαμπτες που οδηγούν σε 'οργανωσιακή αποστέωση'.
-------------	---	---	--

Σύμφωνα με τον Πίνακα 2 φαίνεται πως η συμπεριφορική ερμηνεία της επιχείρησης, της οποίας τα θεμέλια έθεσαν οι Nelson και Winter, εξακολουθεί να αποτελεί την κυρίαρχη τάση (όπως, για παράδειγμα, στις αναλύσεις Nooteboom 2008 και Stoelhorst 2010). Παρατηρείται, επίσης, μία συγκερατημένη τάση στην ανάλυση της επιχείρησης από βιολογική οπτική (Coad 2018), αξιολογώντας κυρίως μία νέα δαρβίνεια (νεο-δαρβινική) εξελικτική ερμηνεία (Rahmeyer 2010), όπου η διαφοροποίηση δεν σημαίνει απαραίτητα μετάλλαξη, αλλά μια διαδικασία δημιουργίας και εκμετάλλευσης γνώσης από ανομοιογενή άτομα και, γενικότερα, επιχειρηματικούς οργανισμούς (Etemad 2017). Φυσικά, κοινό σημείο αναφοράς αποτελεί η παραδοχή ότι η συμβατική νεοκλασική ερμηνεία της επιχείρησης ως στατικού μετασχηματιστή εισροών σε εκροές είναι ανεπαρκής (Jaeckel 2015). Η εξελικτική οικονομική, παρά το γεγονός πως δεν έχει προχωρήσει ιδιαίτερα στο επίπεδο της ποσοτικής μοντελοποίησης, έχει επιλέξει ως προσφορότερο αναλυτικό προσανατολισμό τον ρεαλισμό έναντι

του μαθηματικού ντετερμινισμού (Coad 2010). Επιπρόσθετα, μια εξελικτική ερμηνεία της επιχείρησης φαίνεται πως πρέπει να βασίζεται στην ανάλυση της ετερογένειας των οικονομικών φορέων δράσης, οι οποίοι εμφανίζουν διαφορετικά αποτελέσματα που εξαρτώνται από τα σχετικά τους μεγέθη και τις επιμέρους στρατηγικές (Sirghi 2014).

Σε μεγάλο βαθμό οι αναλύσεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα πως η εξελικτική θεωρία της επιχείρησης βασίζεται στην αντίληψη ότι η συμπεριφορά είναι μια αδιαίρετα ιστορική και θεσμική διαδικασία. Ωστόσο, αυτό το ρεύμα σκέψης φαίνεται ότι είναι ακόμα στο ξεκίνημά του, κάτι που είναι εμφανές από τη σχετικά μικρή προσπάθεια κατασκευής συγκεκριμένων λειτουργικών μοντέλων.³ Στη συνέχεια παρουσιάζεται ένα σύγχρονο μοντέλο εξελικτικής θεώρησης στον επιχειρηματικό σχεδιασμό: η προσέγγιση *Stra.Tech.Man*.

5. Η προσέγγιση *Stra.Tech.Man*

Μία από τις βασικές συνθήκες των εξελικτικών οικονομικών και της αντίστοιχης θεωρίας της επιχείρησης αφορά την περιγραφή των οικονομικών διαδικασιών και της συμπεριφοράς των φορέων οικονομικής δράσης με τρόπο που η συμβατική νεοκλασική παράδοση της ορθολογικής μεγιστοποίησης δεν είναι ικανή να αντιληφθεί και να συμπεριλάβει αναλυτικά. Τόσο από την κατανόηση της σουμπετεριανής διαλεκτικής στα πλαίσια της ‘δημιουργικής καταστροφής’, στην οποία η επιχειρηματική

---

3. Σύμφωνα με μία πρόσφατη ανάλυση του Nelson (2018), ένα σχετικά λειτουργικό μοντέλο θα μπορούσε να υπάρχει και να δίνει συγκεκριμένες λύσεις σε προβλήματα κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, καθότι ορισμένες ρουτίνες περιλαμβάνουν τις τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται από την επιχείρηση, τον καταμερισμό της εργασίας και τους τρόπους συντονισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, το μάνατζμεντ της επιχείρησης μπορεί να αξιοποιηθεί ως αναπτυξιακός μηχανισμός ελέγχου της επιχείρησης, διατηρώντας συγκεκριμένα πρότυπα απόδοσης και εκτιμώντας τότε πρέπει οι ρουτίνες να αλλάξουν και προς ποια κατεύθυνση.

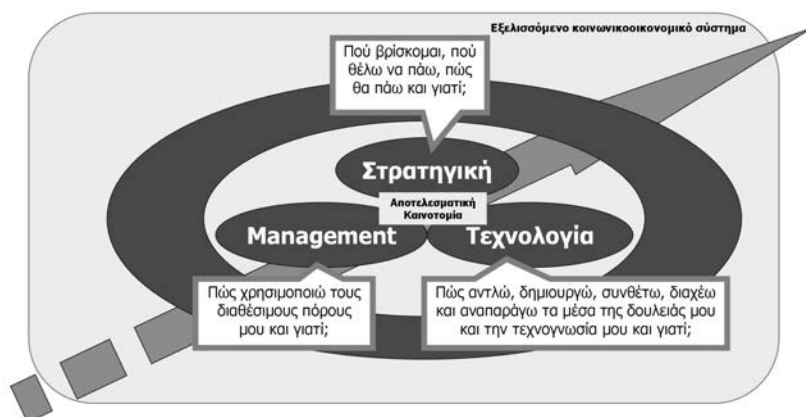
καινοτομία κατέχει κεντρική θέση, όσο και από τον νεο-σοσιαλιστικό εμπλουτισμό με βιολογικές αναλογίες στο έργο των Nelson και Winter, η εξελικτική οικονομική και η επακόλουθη εξελικτική θεωρία της επιχείρησης φαίνεται να αποδίδουν πλέον πρωταρχική σημασία στο εξελικτικό μικρο-επίπεδο της επιχείρησης. Παράλληλα, αν και οι συνεισφορές της θεσμικής οικονομικής και της αυστριακής σχολής σκέψης είναι επίσης σαφώς εξελικτικές, ο τρόπος θεωρητικοποίησής τους εκφράζεται, ως επί το πλείστον, ελλειπτικά σε όρους ανάλυσης της επιχειρηματικής δράσης, καθώς τοποθετούν το επιχειρησιακό μικρο-επίπεδο ως το κέντρο του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που μελετούν.

Ένα μοντέλο εξελικτικής φύσης, το οποίο επικεντρώνεται στην ιστορική διαμόρφωση της δράσης των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων με τη χρήση βιολογικών αναλογιών είναι η προσέγγιση Stra.Tech.Man, η οποία εισήχθη με τη διδακτορική διατριβή του Χ. Βλάδου στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Paris X, στο πλαίσιο του Ερευνητικού και Μελετητικού Κέντρου για τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις (C.E.R.E.M.). Η προσέγγιση Stra.Tech.Man συνθέτει, σε ερμηνευτικούς όρους, τις σφαίρες της στρατηγικής, της τεχνολογίας και του μάνατζμεντ και αποτελεί ένα μοντέλο εξελικτικής προσέγγισης της επιχείρησης (Chatzinikolaou & Vlados 2019a), στο οποίο υποστηρίζεται πως η νεοκλασική αξίωση της ορθολογικής μεγιστοποίησης των κερδών έχει φτάσει στα ερμηνευτικά της όρια (Vlados 2004). Η προσέγγιση Stra.Tech.Man είναι στην ουσία ένα θεωρητικό σχήμα που υποστηρίζει πως η καινοτομική δράση οποιουδήποτε κοινωνικοοικονομικού οργανισμού προκύπτει πάντοτε μέσα από την εσωτερική σύνθεση των ακόλουθων διαλεκτικών διεκυστίδων που μπορούν να εκφραστούν διαμέσου των εξής ερωτημάτων (Γράφημα 2):

- Στρατηγική: *‘Πού βρίσκομαι, πού θέλω να πάω, πώς θα πάω και γιατί;’*
- Τεχνολογία: *‘Πώς αντλώ, δημιουργώ, συνθέτω, διαχέω και αναπαράγω τα μέσα της δουλειάς μου και την τεχνογνωσία μου και γιατί;’*

- Μάνατζμεντ: ‘Πώς χρησιμοποιώ τους διαθέσιμους πόρους μου και γιατί;’

Γράφημα 2: Η ‘καρδιά’ της επιχείρησης/κοινωνικοοικονομικού οργανισμού που δημιουργεί το καινοτομικό φαινόμενο

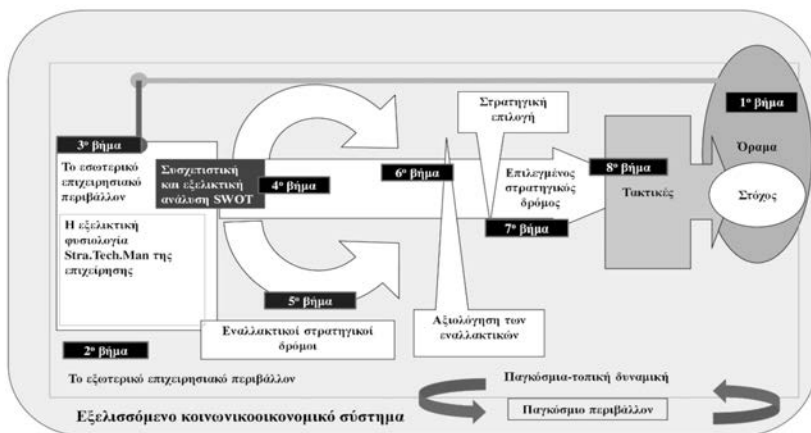
Πηγή: Προσαρμοσμένο από Vladoš (2004).

Κάθε ένα από αυτά τα ερωτήματα και η μετεξελισσόμενη σύνθεσή τους προσδιορίζουν, στο βάθος, την εξελικτική φύση κάθε οργανισμού ο οποίος προσπαθεί να επιβιώσει και να αναπτυχθεί καινοτομώντας, προσαρμοζόμενος στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις του εξελισσόμενου συνολικού εξωτερικού κοινωνικοοικονομικού του περιβάλλοντος. Στην πράξη η διαλεκτική σύνθεση Stra.Tech.Man εστιάζει στο πώς κάθε κοινωνικοοικονομικός οργανισμός εντοπίζει και αντιμετωπίζει τις περιβαλλοντικές προκλήσεις που τον αφορούν, μετεξελίσσοντάς κατ' αυτόν τον τρόπο και τα προσαρμοστικά του όρια (Βλάδος 2006).

Ακολουθώντας μία βιολογική οπτική, το εσωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης συντίθεται και αποκρυσταλλώνεται με οργανικό και όχι μηχανιστικό τρόπο στη 'φυσιολογία' Stra.Tech.Man του οργανισμού, αποτυπώνοντας τον ιδιαίτερο, ιδιόμορφο και μοναδικό τρόπο με τον οποίο απαντά ο κάθε κοινωνικοοικονομικός οργανισμός στις επιμέρους διαστάσεις Stra.Tech.Man αλλά και στον συνδυασμό τους μέσα στην πάροδο του

χρόνου. Σε αυτή την κατεύθυνση κατανόησης μπορεί να γίνει αντιληπτό και το πλαίσιο για έναν ‘εξελικτικό επιχειρηματικό σχεδιασμό’, όπου το εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον του οργανισμού συνεξελισσονται αναγκαστικά στο εσωτερικό της συνολικής κοινωνικοοικονομικής δυναμικής που τον περιβάλλει, τόσο τοπικής όσο και παγκόσμιας (Γράφημα 3).

Γράφημα 3: Ο σχηματισμός ενός εξελικτικού επιχειρηματικού σχεδίου

Πηγή: Προσαρμοσμένο από Chatzinikolaou & Vlados (2019a).

Στο βάθος, σε οποιαδήποτε εξελικτική στρατηγική ανάλυση το βασικό αναρτημένο μέλημα για τον προσδιορισμό της στρατηγικής κατεύθυνσης του οργανισμού είναι η διάγνωση του συγκεκριμένου δομικού εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντός του. Υπ' αυτή την έννοια, μια ανάλυση SWOT⁴ εξελικτικού τύπου οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τα μετεξελισσόμενα αδύνατα/δυνατά σημεία του και τις ευκαιρίες/απειλές που τον αφορούν και που προσδιορίζονται στο εσωτερικό μιας δυναμικής—σαφώς ιστορικής— διαδικασίας. Μια ‘συσχετιστική’ ανάλυση

4. Από το ακρωνύμιο των Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats.

SWOT σημαίνει, λοιπόν, πως αναδύονται μόνο συγκριτικά πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα για τον κάθε φορέα δράσης —τα οποία προκύπτουν πάντοτε και μόνο σε σύγκριση με άλλους οργανισμούς— και είναι αυτά τα οποία τον οδηγούν σε εν δυνάμει ευκαιρίες ή απειλές, αντίστοιχα (Vlados 2019b). Αυτή η συσχετιστική και εξελικτική ερμηνεία της άρθρωσης στρατηγικής μπορεί να γίνει επαρκώς κατανοητή μονάχα στον βαθμό που η συγκεκριμένη φυσιολογία Stra.Tech.Man του οργανισμού έχει διαγνωστεί ολοκληρωμένα. Αυτά τα δύο βήματα, λοιπόν, η διάγνωση της φυσιολογίας της επιχείρησης και η δημιουργία μιας συσχετιστικής ανάλυσης SWOT, είναι δύο από τα πιο κρίσιμα οκτώ βήματα για την οικοδόμηση ενός ολοκληρωμένου και εξελικτικού επιχειρηματικού σχεδίου το οποίο προτείνουμε.

Υπ' αυτήν την οπτική, ένα επιχειρηματικό σχέδιο οφείλει να ξεκινά πάντα με τη διερεύνηση του οράματος που θέτει κάθε κοινωνικοοικονομικός οργανισμός προκειμένου να αντιληφθεί ποια είναι η συνεκτική προοπτική του και πού θέλει να φτάσει στο μέλλον μέσα στο περιβάλλον που φιλοξενεί τη δραστηριότητά του (βήμα 1ο). Στη συνέχεια, οφείλει να εξετάζει τη δομή και τη δυναμική του εξωτερικού του περιβάλλοντος μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο όπου λειτουργεί (βήμα 2ο). Έπειτα, ο οργανισμός οφείλει να διαγιγνώσκει και την εσωτερική εξελικτική φυσιολογία Stra.Tech.Man που του επιτρέπει να καινοτομεί (βήμα 3ο): σε αυτό το βήμα, ο οργανισμός πρέπει να κατανοεί τη συνεχή αλληλεπίδραση και συνεξέλιξη μεταξύ του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος. Σε αυτόν τον προσανατολισμό, με μια εξελικτική και συσχετιστική ανάλυση SWOT ανακαλύπτει τις πιθανές ευκαιρίες και απειλές που δημιουργούν τα συγκεκριμένα και εξελισσόμενα συγκριτικά δυνατά και αδύνατα σημεία του (βήμα 4ο), καταγράφοντας (βήμα 5ο) και αξιολογώντας (βήμα 6ο) τις εναλλακτικές στρατηγικές διαδρομές που θα μπορούσε να ακολουθήσει, φθάνοντας στην τελική επιλογή της στρατηγικής του (βήμα 7ο). Τέλος, η διευκρίνιση και δόμηση των επιμέρους τακτικών του οφείλει να απαντά στο πώς θα κερδηθούν οι μικρές καθημερινές 'μάχες' που δίνει ένας οργανισμός στον συνολικότερο μετεξελισσόμενο 'πόλεμο' επι-

βίωσης και ανάπτυξης στον οποίο έχει συνειδητά επιλέξει να συμμετάσχει (βήμα 8ο). Ο κοινωνικοοικονομικός στόχος που έχει θέσει αρχικά η επιχείρηση δεν παύει να αναμορφώνεται και μετασχηματίζεται ακατάπαυστα με την πάροδο του χρόνου, ποδηγετώντας και το συνολικότερο επιχειρησιακό σχέδιο της.

Συμπερασματικά, φαίνεται πως η μέθοδος ανάλυσης που παρέχει η προσέγγιση *Stra.Tech.Man* ακολουθεί μια εξελικτική οπτική της οργανικής μετεξέλιξης της συνολικής οικονομικής δράσης σε συνδυαστικούς, εσωτερικούς και εξωτερικούς στον οργανισμό, όρους. Διαμέσου της εστίασης στα βαθύτερα οργανικά και διαλεκτικά ερωτήματα που θέτει κάθε κοινωνικοοικονομικός οργανισμός στην προσπάθεια επιβίωσης και ανάπτυξής του, η προσέγγιση *Stra.Tech.Man* συνθέτει ένα μοντέλο που είναι, συγχρόνως, εξελικτική έκφραση α) και του επιπέδου ανάπτυξης του ίδιου του κοινωνικοοικονομικού οργανισμού —μέσω της διάγνωσης της μετεξελισσόμενης φυσιολογίας του— αλλά και β) του συνολικότερου κοινωνικοοικονομικού συστήματος που τον φιλοξενεί.

6. Χρήση της προσέγγισης *Stra.Tech.Man* στο πεδίο της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης

Με βάση την προσέγγιση *Stra.Tech.Man* ο Vlados (2004) εστίασε στη μελέτη της ελληνικής πραγματικότητας και συγκεκριμένα στο πώς οι ελληνικές επιχειρήσεις εντάσσονται στην παγκοσμιοποίηση. Συνθέτοντας τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις του τριγώνου *Stra.Tech.Man* που αφορούσαν ένα ευρύ δείγμα επιχειρήσεων οι οποίες λειτουργούσαν στην Ελλάδα στον κλάδο τροφίμων και ποτών, διαπίστωσε ότι στο ελληνικό επιχειρηματικό οικοσύστημα η φυσιολογία *Stra.Tech.Man* που κυριαρχούσε κατά τη μελετώμενη περίοδο (1995-2005), προσδιορίζεται από την αποκαλούμενη ‘μοναδοκεντρική’ φυσιολογία. Δηλαδή, η μεγάλη πλειοψηφία των επιχειρήσεων σε αυτό το πλαίσιο λειτουργεί στρατηγικά αξιοποιώντας μόνο το ‘ένστικτο’ της αγοράς, αρθρώνει τεχνολογικές επιλογές μόνο σποραδικά και

διαχειρίζεται τις καθημερινές λειτουργίες σχεδόν αποκλειστικά με βάση την πρακτική εμπειρία του πεδίου, με αποτέλεσμα να υστερεί σε όρους καινοτομίας, προσαρμοστικότητας και ανταγωνιστικότητας σε διεθνείς όρους.

Αξιοποιώντας την προσέγγιση Stra.Tech.Man έχουν υλοποιηθεί κατά το πρόσφατο παρελθόν ορισμένες εμπειρικές μελέτες που εστιάζουν σε λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της χώρας και πιο συγκεκριμένα στο επιχειρηματικό οικοσύστημα της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Η συγκεκριμένη περιφέρεια είναι μια περιοχή με διαρθρωτικά προβλήματα, η οποία ακολουθεί τη δομική κρίση του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος τα τελευταία χρόνια (Maris & Flouros 2021, Maris, Sklias, & Maravegias 2021, Sklias & Maris 2012).

Το άρθρο των Vlado και Chatzinikolaou (2019b) διερευνά το πώς οι μικρές και οι πολύ μικρές επιχειρήσεις σε ένα λιγότερο αναπτυγμένο περιφερειακό επιχειρηματικό οικοσύστημα αντιλαμβάνονται και εφαρμόζουν ορισμένες από τις θεμελιώδεις διαστάσεις της επιχειρηματικής στρατηγικής. Οι συγγραφείς αξιοποιούν 16 κρίσιμες στρατηγικές έννοιες και κατασκευάζουν έναν δείκτη αντίληψης και εφαρμογής στρατηγικής που αποτελείται από 16 αντίστοιχα ερωτήματα. Στη συνέχεια παρουσιάζουν τα ευρήματα της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε σε μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις στον κλάδο των υπηρεσιών της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα του δείκτη αντίληψης και εφαρμογής της στρατηγικής δείχνουν ότι οι 'φυσιολογίες' αυτών των επιχειρήσεων γειτνιάζουν μεταξύ τους και, όπως αναμενόταν, οι επιχειρήσεις αυτές καταγράφουν παρόμοιες εξελικτικές επιδόσεις και μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά. Τα αποτελέσματα δείχνουν επίσης μια σαφή (αν και όχι ισχυρή) τάση πολλών από αυτές τις επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια να ανατοποθετήσουν τη στρατηγική τους αντίληψη και να οδηγηθούν προς την εφαρμογή συστηματικότερων μεθόδων στρατηγικού σχεδιασμού, οι οποίες φαίνεται να προσεγγίζουν περισσότερο τα τυπικά πρότυπα που θέτει η σχετική βιβλιογραφία σε σχέση με το παρελθόν. Ωστόσο, φαίνεται πως εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη απόσταση

μεταξύ της πραγματικής στρατηγικής αντίληψης και εφαρμογής αυτών των επιχειρήσεων και των προτύπων που καθορίζονται από την αντίστοιχη βιβλιογραφία επί της θεματικής, πράγμα το οποίο εκτιμούμε πως έχει σημαντική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα αλλά και στη δόμηση της συνολικότερης αναπτυξιακής τροχιάς του περιφερειακού αυτού επιχειρηματικού οικοσυστήματος.

Η μελέτη των Vlados, Katimertzopoulos, Chatzinikolaou, Deniozos και Koutroukis (2019) διερευνά το συν-εξελικτικό τρίγωνο της κρίσης, της καινοτομίας και της διαχείρισης αλλαγής σε λιγότερο αναπτυγμένα επιχειρηματικά οικοσυστήματα. Λαμβάνοντας ως μελέτη περίπτωσης την περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης (ένα από τα λιγότερο αναπτυγμένα περιφερειακά κοινωνικοοικονομικά επιχειρηματικά οικοσυστήματα στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση) το άρθρο αυτό προσπαθεί να ανακαλύψει το πώς συσχετίζονται οι διαφορετικές πτυχές αυτού του τριγώνου μέσα από την οπτική των μικρομεσαίων επιχειρήσεων που λειτουργούν στο εν λόγω τοπικό οικοσύστημα. Για τις ανάγκες της μελέτης πραγματοποιήθηκε μια ποιοτική έρευνα πεδίου, η οποία διαπίστωσε ότι υπάρχει σημαντικό χάσμα στη σχετική κατανόηση μεταξύ της επιστημονικής οπτικής της ανάπτυξης και υπανάπτυξης και της αντίληψης των ανθρώπων της καθημερινής επιχειρηματικής πρακτικής. Το άρθρο υποστηρίζει ότι αυτή η σχετική ανεπάρκεια ολοκληρωμένης κατανόησης εκ μέρους αυτών των επιχειρηματιών των διαστάσεων της κρίσης και των δομικών αλληλοτροφοδοτήσεων τους είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες της αναπτυξιακής υστέρησης αυτού του περιφερειακού επιχειρηματικού οικοσυστήματος σε συνολικότερους όρους ανταγωνιστικότητας.

Στο άρθρο των Vlados και Chatzinikolaou (2019a), εκκινώντας από τη μελέτη του επιχειρηματικού οικοσυστήματος της περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, προτείνεται μία ενοποιημένη πολιτική επιχειρηματικών οικοσυστημάτων. Αυτή η πολιτική εστιάζει στην ενίσχυση της φυσιολογίας Stra. Tech.Man των τοπικά εγκατεστημένων επιχειρήσεων. Τα δε-

δομένα της έρευνας δείχνουν ότι η πλειοψηφία του δείγματος των επιχειρήσεων στη συγκεκριμένη περιφέρεια έχει σχετικά χαμηλή συστηματοποίηση στην άρθρωση του στρατηγικού, τεχνολογικού και διαχειριστικού δυναμικού της. Στη συγκεκριμένη μελέτη δεν διαπιστώθηκε οποιαδήποτε ‘αλματική’ απόκλιση στη συνεξέλιξη των τριών διαστάσεων Stra.Tech.Man σε αυτές τις επιχειρήσεις, κάτι που επιβεβαιώνει ότι και οι τρεις σφαίρες σε αυτούς τους κοινωνικοοικονομικούς οργανισμούς είναι φυσιολογικά συνεξελισσόμενες αλλά με σχετικά χαμηλούς ρυθμούς μετεξέλιξης.

Η μελέτη των Vlados και Chatzinikolaou (2020β) υποστηρίζει πως η γενική εκπαίδευση, η ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση και η διαχείριση ανθρωπίνων πόρων συνδέονται άμεσα με την καινοτομική ικανότητα των επιχειρήσεων. Εστιάζοντας στην περίπτωση της περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης διεξάγει μία μεικτή έρευνα πεδίου (ποιοτική και ποσοτική) σε ένα δείγμα 72 επιχειρήσεων, διαπιστώνοντας ότι η αντίληψη των ερωτώμενων σχετικά με την ανάγκη σύνδεσης της καινοτομίας με την εκπαίδευση και τη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού, παρότι σαφώς αναζητούμενη, είναι σχετικά επιφανειακή και μη συνεκτική. Το γεγονός αυτό εκτιμούν οι συγγραφείς πως δίνει και μια επιμέρους (αλλά αρκετά ισχυρή) βάση ερμηνείας για τη συνολική υπανάπτυξη και ανταγωνιστική υστέρηση του τοπικού επιχειρηματικού οικοσυστήματος. Το άρθρο καταλήγει ότι αυτό που επείγει για τη συγκεκριμένη περιοχή (αλλά και για άλλες παρόμοιες περιπτώσεις υπανάπτυκτων περιφερειών) είναι η εστίαση στην καινοτόμο επιχειρηματικότητα μέσω διασύνδεσης της εθνικής αλλά και τοπικής διακυβέρνησης, των επιχειρήσεων και των πανεπιστημίων, μέσα από εξειδικευμένες τοπικά και κλαδικά εφαρμογές της ‘θεωρίας των ελίκων’, με στόχο τη συστηματική ‘εσωτερική ενίσχυση’ των γνωστικού δυναμικού και του συνεχούς εμπλουτισμού των ικανοτήτων των ανθρώπινων πόρων των ίδιων των εγκατεστημένων επιχειρήσεων.

7. Συμπεράσματα και περιορισμοί

Το παρόν άρθρο παρουσίασε συνοπτικά το περίγραμμα της εξελικτικής οικονομικής και ορισμένες από τις κατευθύνσεις προς τις οποίες αναπτύσσεται σήμερα σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Σε αυτό το πλαίσιο παρουσίασε και την εξελικτική προσέγγιση Stra.Tech.Man ως μία σύγχρονη προσέγγιση στην εξελικτική θεώρηση της δυναμικής των επιχειρήσεων. Τέλος παρέθεσε τα κύρια συμπεράσματα ορισμένων μελετών, βασισμένων στην προσέγγιση Stra.Tech.Man, στο πεδίο μίας λιγότερο αναπτυγμένης ελληνικής περιφέρειας, τα οποία φαίνεται να επικυρώνουν την εκτίμηση πως αυτή η εξελικτική προσέγγιση διαθέτει ερμηνευτική αξία και αναλυτική χρησιμότητα. Συγκεκριμένα, η προσέγγιση Stra.Tech.Man φαίνεται ότι καλύπτει τα τρία κριτήρια της εξελικτικής οικονομικής (καινοτομία-απόρριψη μονοδιάστατου μεγιστοποιητικού λογισμού-εξέλιξη των θεσμών) ως εξής:

1. Η επιχειρηματική φυσιολογία αποτυπώνει την καινοτομική επίδοση του κοινωνικοοικονομικού οργανισμού.
2. Η έμπρακτη χρήση βιολογικών μεταφορών απομακρύνεται από τον μηχανιστικό στόχο της μεγιστοποίησης των κερδών, οδηγώντας σε μία αντίληψη της επιχείρησης ως 'ζωντανής οργάνωσης'.
3. Το επίπεδο ανάπτυξης της φυσιολογίας Stra.Tech.Man φαίνεται ότι είναι προσδιοριστικός παράγοντας της ανταγωνιστικότητας του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού συστήματος που φιλοξενεί την επιχειρηματική δράση.

Πάρα ταύτα, αξίζει να τονιστούν και ορισμένοι περιορισμοί που συνεπάγεται η χρήση της προσέγγισης Stra.Tech.Man στο τρέχον επίπεδο επεξεργασίας της. Ο πρώτος περιορισμός αφορά την ανάγκη ελέγχου σε μεγαλύτερο αριθμό περιπτώσεων επιχειρήσεων και διαφορετικών τοπικών επιχειρηματικών οικοσυστημάτων. Ένας δεύτερος, ο οποίος αφορά και μελλοντικές έρευνες επάνω σε αυτή τη βάση, είναι η ανάγκη εισαγωγής και

άλλων συμπληρωματικών μεθόδων ποιοτικού ελέγχου (όπως έρευνα δράσης: Coghlan & Brannick 2014, Eden & Ackermann 2018). Η χρήση αυτών φαίνεται πως θα μπορούσε να οδηγήσει στην περαιτέρω εμβάθυνση της διάγνωσης της φυσιολογίας που εξετάζει η προσέγγιση Stra.Tech.Man, προκειμένου να καταστεί δυνατόν να παρέχονται περισσότερο πλήρεις και αναλυτικές κατευθύνσεις συμβουλευτικής στις επιχειρήσεις, με έναν ολοκληρωμένο εξελικτικό προσανατολισμό.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Andersen, E.S. (2009). *Schumpeter's Evolutionary Economics: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Engine of Capitalism*. London, New York: Anthem Press.
- Araujo, R.A. & Teixeira, J.R. (2011). 'Structural Change and Macrodynamical Capabilities', *Nova Economia* 21(3): 331-349.
- Boschma, R.A. & Lambooy, J.G. (1999). 'Evolutionary Economics and Economic Geography', *Journal of Evolutionary Economics* 9(4): 411-429.
- Chandler, A.D. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Chatzinikolaou, D. & Vlado, C. (2019a). 'Evolutionary Economics and the Stra.Tech.Man Approach of the Firm into Globalization Dynamics', *Business, Management and Economics Research* 5(10): 146-160.
- Chatzinikolaou, D. & Vlado, C. (2019b). 'Schumpeter, neo-Schumpeterianism, and Stra.Tech.Man Evolution of the Firm', *Issues in Economics and Business (International Economics and Business)* 5(2): 80-102.
- Coad, A. (2010). 'Neoclassical vs Evolutionary Theories of Financial Constraints: Critique and Prospectus', *Structural Change and Economic Dynamics* 21(3): 206-218.
- Coad, A. (2018). 'Firm Age: A Survey', *Journal of Evolutionary Economics* 28(1): 13-43.
- Coghlan, D. & Brannick, T. (2014). *Doing Action Research in your own Organization* (4th ed.). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.

- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: John Murray.
- Dopfer, K. & Potts, J. (2008). *The General Theory of Economic Evolution*. London: Routledge.
- Δρακόπουλος, Σ. & Καραγιάννης, Α. (2003). *Ιστορία της οικονομικής σκέψης: Μία επισκόπηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Eden, C. & Ackermann, F. (2018). ‘Theory into Practice, Practice to Theory: Action Research in Method Development’, *European Journal of Operational Research* 271(3): 1145-1155.
- Etemad, H. (2017). ‘Towards an Emerging Evolutionary Life-cycle Theory of Internationalized Entrepreneurial Firms: From Born Globals to Borderless Firms?’, *Journal of International Entrepreneurship* 15(2): 111-120.
- Hayek, F.A. (1988). *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hazakis, K. (2010). ‘From Market Economics to Institutional Embeddedness of Economic Development: Key Ethical Issues for Transition Societies’, *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 3(4): 385-397.
- Hazakis, K. (2011). ‘Rethinking the Interaction Between FDI and Competitiveness in West Balkans: An Institutional Approach’, *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies* 4(2): 177-196.
- Hazakis, K. (2014). ‘The Rationale of Special Economic Zones (SEZs): An Institutional Approach’, *Regional Science Policy and Practice* 6(1): 85-101.
- Heinrich, T. (2016). ‘Evolution-based Approaches in Economics and Evolutionary Loss of Information’, *Journal of Economic Issues* 50(2): 390-397.
- Heinrich, T. (2017). ‘The Narrow and Broad Approaches to Evolutionary Modeling in Economics’, *Journal of Economic Issues* 51(2): 383-391.
- Hodgson, G. (1993). ‘The Mecca of Alfred Marshall’, *The Economic Journal* 103(417): 406-415.
- Hodgson, G. (1994). ‘Precursors of Modern Evolutionary Economics: Marx, Marshall, Veblen, and Schumpeter’, in R. England (ed.), *Evolutionary Concepts in Contemporary Economics* (pp. 9-35). Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.

- Hodgson, G. (1998). 'Competence and Contract in the Theory of the Firm', *Journal of Economic Behavior & Organization* 35(2): 179-201.
- Jaeckel, J.K. (2015). 'Inside the Capitalist Firm: An Evolutionary Theory of the Principal-agent Relation', *Review of Political Economy* 27(2): 240-242.
- Kanter, R. M. (1983). *The Change Masters: Innovation and Entrepreneurship in the American Corporation*. New York: Simon & Schuster.
- Kessler, S.R., Nixon, A.E., & Nord, W.R. (2017). 'Examining Organic and Mechanistic Structures: Do we Know as Much as we Thought?', *International Journal of Management Reviews* 19(4): 531-555.
- Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kwasnicki, W. (1999). 'Evolutionary Economics and Simulation', in T. Brenner (ed.), *Modelling Learning in Economics* (pp. 3-44). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Maris, G. & Flouros, F. (2024). 'Economic Crisis, COVID-19 Pandemic, and the Greek Model of Capitalism', *Evolutionary and Institutional Economics Review* 1-16.
- Maris, G., Sklias, P. & Maravegias, N. (2024). 'The Political Economy of the Greek Economic Crisis in 2020', *European Politics and Society* 1-21.
- Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
- Martin, R. & Sunley, P. (2007). 'Complexity Thinking and Evolutionary Economic Geography', *Journal of Economic Geography* 7(5): 573-601.
- Menger, C. (1871). *Principles of Economics*. Ludwig von Mises Institute.
- Mises, L. von (1949). *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven: Yale University Press.
- Monasterolo, I., Roventini, A., & Foxon, T.J. (2019). 'Uncertainty of Climate Policies and Implications for Economics and Finance: An Evolutionary Economics Approach', *Ecological Economics* 163: 177-182.
- Nelson, R. (2018). 'Economics from an Evolutionary Perspective', in R. Nelson (ed.), *Modern Evolutionary Economics: An Overview* (pp. 1-34). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Nelson, R. & Winter, S. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, MA & London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Nooteboom, B. (2008). *In What Sense do Firms Evolve?* (No. 2008-12). Philipps University Marburg, Department of Geography.
- Penrose, E. T. (1952). 'Biological Analogies in the Theory of the Firm', *The American Economic Review* 42(5): 804-819.
- Potts, J. (2017). 'Institutions Hold Consumption on a Leash: An Evolutionary Economic Approach to the Future of Consumption', *Journal of Evolutionary Economics* 27(2): 239-250.
- Rahmeyer, F. (2010). *A Neo-Darwinian Foundation of Evolutionary Economics. With an Application to the Theory of the firm* (No. 309). Universitaet Augsburg, Institute for Economics.
- Safarzyńska, K., & van den Bergh, J. C. J. M. (2010). 'Evolutionary Models in Economics: A Survey of Methods and Building Blocks', *Journal of Evolutionary Economics* 20(3): 329-373.
- Schumpeter, J. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York, London: McGraw-Hill.
- Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, London: Harper & Brothers.
- Schumpeter, J. (1954). *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Sica, E. (2016). 'Economic Theories of Eco-Innovations: A Comparison Between the Neoclassical and Evolutionary Approaches', *International Journal of Innovation and Sustainable Development* 10(1): 87-102.
- Sirghi, N. (2014). 'Evolutionary Theory and the Market Competition', *Annals of Faculty of Economics* 1(2): 218-224.
- Sklias, P. & Maris, G. (2012). 'Reassessment of the OCA Criteria in the Euro area: The Case of Greece', *International Journal of Monetary Economics and Finance* 5(2): 124-138.
- Stoelhorst, J. W. (2010). *The Firm as a Darwin Machine: How Generalized Darwinism can Further the Development of an Evolutionary Theory of Economic Growth* (No. 2010-19). Philipps University Marburg, Department of Geography.
- Veblen, Th. (1898). 'Why is Economics not an Evolutionary Science?', *The Quarterly Journal of Economics* 12(4): 373-397.

- Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York, London: The Macmillan & Co., Ltd.
- Vlados, C. (2004). *La Dynamique du Triangle Stratégie, Technologie et Management: L'insertion des Entreprises Grecques dans la Globalisation* (Thèse de doctorat de Sciences Économiques, Université de Paris X-Nanterre). <http://www.theses.fr/08465600X> [πρόσβαση 16.01.2022]
- Βλάδος, Χ. (2006). *Η δυναμική της παγκοσμιοποίησης και οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα*: Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Vlados, C. (2019a). 'Change Management and Innovation in the "Living Organization": The Stra.Tech.ManApproach', *Management Dynamics in the Knowledge Economy* 7(2): 229-256.
- Vlados, C. (2019b). 'On a Correlative and Evolutionary SWOT Analysis', *Journal of Strategy and Management* 12(3): 347-363.
- Vlados, C. & Chatzinikolaou, D. (2019a). 'Business Ecosystems Policy in Stra.Tech.Man terms: The Case of the Eastern Macedonia and Thrace Region', *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation* 15(3): 163-197.
- Vlados, C. & Chatzinikolaou, D. (2019b). 'Strategy Perception and Implementation on Less Developed Business Ecosystems Micro and Small Enterprises: The Service Sector of Eastern Macedonia and Thrace', *Business Management and Strategy* 10(2): 27-63.
- Vlados, C. & Chatzinikolaou, D. (2020a). 'Institutional Dynamics and Economic Development in Greece: An Acemoglian approach', *Research in Applied Economics* 12(1): 12-32.
- Vlados, C. & Chatzinikolaou D. (2020b). 'Stra.Tech.ManInnovation, HRM and Perception of Educational Needs in Underdeveloped Business Ecosystems: The Case of Retail Sector Firms in Eastern Macedonia and Thrace', *International Journal of Human Resource Studies* 10(2): 330-354.
- Vlados, C., Katimertzopoulos, F., Chatzinikolaou, D., Deniozos, N., & Koutroukis Th. (2019). 'Crisis, Innovation, and Change Management in Less-Developed Local Business Ecosystems: The Case of Eastern Macedonia and Thrace', *Perspectives of Innovations, Economics and Business* 19(2): 114-140.
- Williamson, O. E. (1976). 'The Economics of Internal Organization: Exit and Voice in Relation to Markets and Hierarchies', *The American Economic Review* 66(2): 369-377.

Witt, U. (2008). ‘Evolutionary Economics’, in S.N. Durlauf & L. E. Blume (eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics: Volume 1-8* (pp. 1873-1879). London: Palgrave Macmillan UK.

ABSTRACT

Dimosthenis Chatzinikolaou – Charis Vlados

Directions of evolutionary economic theory and the Stra.Tech.Man approach: Recent empirical data from Eastern Macedonia and Thrace

The present study aims to examine and summarize some of the fundamental contributions of evolutionary economic thought. It begins by presenting some of the central traits of the main theoretical antecedents of evolutionary economics, from its foundation to date, identifying the conceptual prerequisites for an analysis to fit into its framework and methodology. Next, the presentation focuses on relevant recent analytical contributions and the evolutionary theory of the firm. Finally, it presents the Stra.Tech.Man approach that analytically synthesizes the spheres of business strategy, technology, and management to interpret the phenomena of adaptation and innovation of contemporary organizations through an evolutionary perspective. In this context, the Stra.Tech.Man approach is an alternative basis for reframing business dynamics through an evolutionary perspective. In particular, this paper presents some central findings of recent studies in the less developed Greek region of Eastern Macedonia and Thrace, demonstrating that this evolutionary approach has analytical value and interpretive utility.